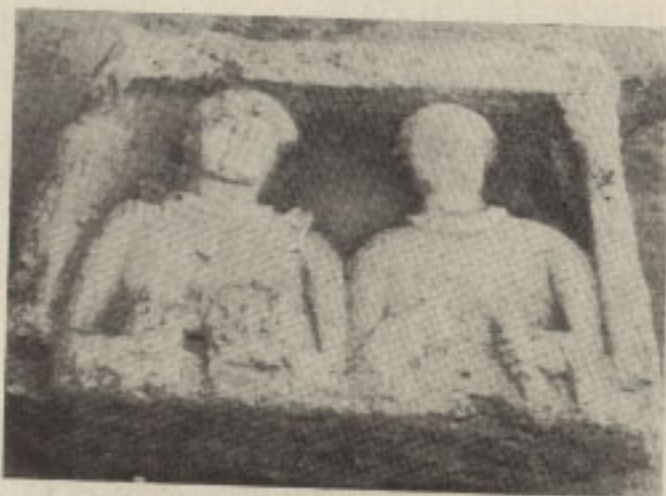

1. Római dombormű Vál községből

2. Középkori templomtorony

3. A jezsuiták házából a XIX. században átépített kastély

VÁL MŰEMLÉKEI

A váli völgyben fekvő Vál (Fejér megye), a középkori oppidum Vaál, hazánk egyik műemlékekben leggazdagabb községe. Szinte minden stílus megtalálható benne. A plebánián őrzött római gyermek és felnőtt szarkofág, a római felirat-töredék, az istállóból kifejtett címer, a templom feletti Geng-féle ház alapozásakor és a templomkert vizakna ásásakor talált leletek arról tanúskodnak, hogy sok történelmi korszak temetkezett itt egymás fölé.

A plebánia irattára háromezer iratcsomójával 1642-ig őrzi a falu és környék életét. Az 1792–93. iskolaévről már évvégi zárójelentés maradt fenn. Anyakönyvei 1714-től őrzik a környék adatait. Dravec József váli plébános, főesperes, később veszprémi kanonok Historia Domusa pedig — egyik példánya a veszprémi, másik a székesfehérvári püspökségben —, a török hódoltság utáni időkből az első Fejér megyére vonatkozó adatokat adja.

A ref. egyház műkincsei elpusztultak. Értékes adatokat tartalmaznak azonban az 1788-tól meglevő anyakönyvek és jegyzőkönyvek.

Vál templomi edényei a legkiválóbb ötvösművészek alkotásai. Az István Király múzeum 1965. évi kiadványa Á. Somogyi: Neuere Beiträge zu der Goldschmiedekunst im Komitat Fejér, mint a megye legszebb monstranciáját és turibulumát, a válit mutatja be, majd jelzi, hogy a híres bécsi ötvösművészek, Josephus Prandtnernek több munkája is megtalálható a váli templomban.

Ürményi József, a felvilágosult ország-bíró, a Ratio Educationis szerkesztője, birtokainak középpontjába, Válba, várost álmodott meg. Meg is építi egy vonalban a leendő város létesítményeit, a kastélyt, templomot, mauzóleumot. Válnak vásárlást szerez. Székesfehérvári gazdák mondták még nekem, hogy a század első évtizedeiben eljártak Székesfehérvárról a váli vásárra. Hogy milyen nyüzsgő élet lehetett a környéken, bizonyítja Vál filiájának, Kajászószentpéternek, zsidó iskolai jelentése. A rabbi jelenti a váli plébánosnak, mint iskolaszéki elnöknek, hogy az 1847. évben a háromtanerős iskolájukba kilencven gyermek járt iskolába. A vasút azonban tíz kilométerrel elkerülte Vált, így az Ürményitől várt fejlődés nem következett be, bár a község a II. világháború utáni járási székhely maradt.

A jezsuiták földszintes házára emele-

tet húzatott Ürményi József. „U” alakú épület ez, amelynek a tervezője azonos lehet a székesfehérvári püspöki palota tervezőjével. Sok viszontagságon ment keresztül a szép kastély. Dréher Jenő új tetőt adott neki. A II. világháború alatt tetőszerkezete elpusztult. Az Orsz. Műemléki Felügyelettség visszaállította az eredeti tetőszerkezetet. Amikor mezőgazdasági szakiskola lett, az oldalhomlokzat kivételével restaurálása befejeződött. De még ma is sok megfejtetlen titkot hordoz. Meg kellene kutatni falait a bevakolás előtt. Rejtélyes az udvari kő ajtókeret felirata: +Renovata turris anno 1753+. Az egyik oldalfalban pedig kettős domborművet találtak, amely feltehetően római eredetű. Az udvar felől bomlasztja az idő.

A protestáns Dréher Jenő nem tartotta fenn a kastélyban a kat. kápolnát. Felszerelését átadta a plebániának. Így, bár a kastély berendezése elpusztult, a szép oltárkép az 1600-as évekből, Mária a kis Jézussal, Szt. Józseffel és Ker. Jánossal, a templomban megmenekült a pusztulástól.

Ürményi József legnagyobb alkotása a hatalmas, 1165 m² alapterületű templom. A Székesfehérvári Egyházmegye legnagyobb alapterületű temploma. Freskói páratlan értéket képviselnek. A kitűnő művészeti minőségű grizaille-ok sajnos több helyen romlanak, és alkotójuknak, a bécsi Wagner Józsefnek a signója sem látszik ma már az elhalványodás miatt.

Klasszicista kilincsei, gyertyatartói, csillárai a legszebbek közé tartoznak ebben a stílusban. Ferenczy István két márvány szobra, a Majkról idekerült rokokó sekrestye berendezés és az első bécsi világkiállításon vásárolt, onból készült keresztút nem kisebb értékei a templomnak. A templom szöszékét, amint minden hivatalos jelentés megemlíti, az akusztikai problémák és a nagy távolság miatt sohasem lehetett használni. Mégis kiemelkedő dísz a templomnak ez a klasszicista stílusban faragott munka. Félő, hogy a féregfertőzés hamarosan elpusztítja. A templom 1820–1825 között épült, díszítése azonban eltartott 1854-ig, amikor a volt váli plébános, Farkas Imre székesfehérvári püspök felszentelte. Építése annyira foglalkoztatta az országközvéleményt, hogy még a nagyváradi székeskáptalan is 8000 aranyat adott építésére. Ürményi József hamvait a temetői mauzóleum fogadta magába. Károlyi Antal így ír erről a harmonikus alkotásról: „Európai mércével mérve is klasszicista építészetünk gyöngyszeme.” A templomot díszítő Wagner József 1846-ban fejezi be a mauzóleum belső kiképzését. Nemcsak az örökkévalóság témáját feldolgozó négy szimbólum és a nemesen egyszerű kőoltár a kereszttel, de a külső dísz-

4. Klasszicista r. k. templom

5. R. k. templom-főoltár

6. Rk. templom-oltár

8. Ön keresztelő-kút az első bécsi világkiállításról az rk. templomban

7. Grisaille az rk. templomban

ben levő Domak-ház tetőzetébe, majd melléképületekbe került több darab. Ezekből, ahogyan a Historia Domus megjegyzi, eltűntek egyet, amelyen ez állt bevése: „A. D. 1181.” A toronynak megkegyelmezték, hogy legyen hely a harangoknak, amíg az új templom két tornya felépül. Mivel ez sohasem épült meg, ma is ez a harangtorony. A második világháborúban a Vereb – Székesfehérvári út bombázásakor, ahogyan a szemtanúk elmondják, annyira ingott, hogy a harangok állandóan szóltak. Egyik oldalán hatalmas repedés emlékeztet ezekre az időkire. Napórája, bár nagyon hiányos, ma még restaurálható lenne.

A múlt század szellemóriásai között szerényen meghúzódó és még eddig nem eléggé méltatott Vajda János költő otthonát régen a váli erdő közepén, — ma a szélén —, műemlékké nyilvánította a kegyelet. Kevesen tudják, hogy a váli erdőről nemcsak Vajda János, de Virág Benedek és Ady Endre is énekelt. „Szent elődöm”-nek nevezi Vajda Jánost és egyik versében álomlátogatást tesz nála.

9. Szószék az rk. templomban

Néhány objektumot említettünk még itt, amelyek a műemlék-jegyzékből kimaradtak.

A plébánia épületet Dravecz József emelte (1752), aki később veszprémi kanonok lett. Veszprémi háza, a válihoz hasonló kis palota, műemlék a veszprémi várban. A váli plébánia-épületnek az elhunyt Papp Imre főmérnök szerint középkori magja van. Ő állapította meg, hogy a szennyvíz izapolója, az épületen belül megoldva, a maga nemében egyedülálló. A középkori templomból megmaradt és ma a gyóntató kápolnában elhelyezett Nep. Szt. János kép, (1800), az ősi keresztút fa szoborcsoportja, a megmaradt tabernaculum a két fa szoborangyallal, a katakombák jó Pásztorára emlékeztető feltámadási szobor, külön kis múzeumot alkot a templom belül. Ugyanitt található az öt darabból álló képes Historia Domus. A képek között Vajda János szüleinek tragikus haláláról készült festmény is megtalálható. A korai barokk szobrászatnak kiemelkedő alkotása a templom terén álló Szent-

10. Ürményi József síremléke, 1825.

háromság-szobor. Annyi dinamika, lendület van benne, hogy a három szoboralak majdnem teljes kört alkot.

A Váli-víz kétféves hídjánál áll Nep. Szt. János szobra. E szobrokból sokat találunk az országban provinciális barokk kivitelben. A váli klasszicista. Mint ilyen, talán egyedülálló.

Most kezd csak felfigyelni a műemlék-védelem a művészi sírkövekre. Sajnos, még csak az első lépéseknél tartunk ezen a téren. Szt. János szobráról a templom feljárójának az Orsz. Műemléki Felügyelőség irányításával helyreállítottuk. A kialakí-

tésen ritkán használt szimbólum, a lepke, a mulandóság jelképe is szokatlan.

A székesfehérvári püspöki levéltár adatai szerint Váli már 1432-ben plébánia. Román-gótikus tornya azonban visszavisz Ják, Lébény és a közelben levő zsámbéki romok világába. A torony a lakosság védelmét is szolgálta a háborúkban. Ezért találhatók benne a befalazott csúcs-ívek. A templom a török, kuruc-labanc háborúkban annyira megrokkant, hogy az 1800-as években le kellett bontani. Kővei, másodlagos helyen kerültek elő az említett házépítésnél. Gerendáiból a templommal szem-

11. Urményi József mauzóleuma

13. Szentháromság-szobor

12. R. k. plébánia-ház

tott kis teraszon összegyűjtöttük a leg-szebb sírköveket. Ide került az iskola falából áthelyezett copf feszület 1788-ból, a címeres sírkereszt 1783-ból és a két bögőalakú Urményi sírkereszt is 1814 és 1815-ből.

Utóbbi években vett nagyobb lendületet a népi műemlékek gyűjtése is. A népviseletnek meglevő emlékeit sajnos már elhordták Válból a gyűjtők. Mégis a falunak az Ördög-árok két partján épült legrégebbi falurész, a Burgundia, ma is még egységes népi építkezés. Dimbes-dombos, lankás, két hatalmas parttól védett házsorai sok

művészt ihletnek. A falu legnagyobb gondja a hatalmas templom, melyet kétezer hívőnek kell fenntartania. A második világháborúban sokat szenvedett ez a magyar klasszicista művészet első nagy alkotásaként számon tartott templom. Tetőzete elpusztult, kórusa leszakadt, kupolája megrepedt, oszlopait megrongálta a bomba-özön, ablakai elpusztultak, csillárai összetörttek. Az egyházközség saját erejéből mintegy fél milliót költött eddig is rá. Így az állagmegóvás megtörtént. Az átázott mennyezet hulló vakolata kézzel festett or-

14. Nepomuki Szt. János-szobor

15. Az r. k. templom kegyzserei

16. Összegyűjtött régi sírkövek az r. k. templom előtt

namentikájával és a megrongált, szilánkoktól sebes külső vakolás azonban restaurálásra vár. Egy alkalommal idegen nyelven szólított meg valaki. Kezében német nyelven írt könyv volt Magyarország műemlékeiről. A könyvben rámutatott az Urményi-mauzóleum könyv nagyságú, gyönyörű felvételére és kérdezte, hogy hol találja, mert ezt jött el megnézni Németországból.

Máskor késő este kopogtatott egy iskola. A vezető kérte, hogy bár megkéstek, mutassam meg a műemlékeket. Annyi eb-

ben a faluban a szépség, mondotta a vezető, ezért minden esztendőben elhozom a növendékeimet.

Ha a műemlék faluközpontot alkalmas út kötné össze a váli erdő szélén levő Vajda-múzeummal, az ősi oppidum Vaál, alig egy órányira a fővárostól, az ország egyik legvonzóbb kiránduló helye lehetne. Nem érdektelen már a török utazótól (1660–1664) magasztalt váli dombok leve, a jó minőségű rizling sem.

Horváth Kálmán